ВІДНОВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ СЕЛА В УМОВАХ ОБ'ЄДНАНИХ ГРОМАД

Анотація. В статті розглядаються проблеми розвитку соціальної сфери села, зміни в адміністративно-територіальному устрої країни при створенні об'єднаних територіальних громад. Досліджуються проблеми, що спровокували занедбаний стан соціальної сфери на селі. Соціально-культурні заклади, які успадкували громади від держави, потребують відновлення, а в деяких випадках навіть створення. Віддалені села мають проблеми із комунальним забезпеченням: водопостачання, теплопостачання, газопостачання. Стан доріг досі для багатьох селищ є першочерговою перешкодою на шляху їх розвитку. Відсутність транспортного сполучення не дозволяє вести торгівельну та збутову діяльність. Кожна територіальна громада має свій унікальний потенціал, про що йдеться у статті. У даній роботі досліджена динаміка рівня безробіття сільського населення, розглянуті можливі шляхи стабілізації соціального середовища об'єднаних територіальних громад.

Ключові слова: соціальна сфера, громада, об'єднана територіальна громада, село, децентралізація, сільське населення.

Maksimenko Anna, Stilnik Vita

Mykolaiv National Agrarian University

RESTORING THE SOCIAL VILLAGE OF THE VILLAGE UNDER CONDITIONS

Summary. The article deals with the problems of development of the social sphere of the village, changes in the administrative and territorial structure of the country in the creation of united territorial communities. The problems that provoked the neglected state of the social sphere in the countryside are investigated. Socio-cultural institutions that have inherited communities from the state need restoration, and in some cases even creation. Remote villages have problems with public utilities: water supply, heat supply, gas supply. The status of roads is still a major obstacle to their development for many villages. Lack of transport does not allow trading and marketing activities. Each territorial community has its own unique potential, as discussed in the article. This paper explores the dynamics of rural unemployment, discusses possible ways to stabilize the social environment of the united territorial communities. The legislative documents highlight the economic and social directions of development of settlement territories. These directions are interrelated. The way to the economic stability of communities is to support the agricultural producer. Ukraine has considerable potential in this area, and territorial communities have now acquired the authority to manage land resources and agricultural production. Approximately 50% of the gross product is generated by small farmers. Agrarian tax money to invest in social development. Creating a favorable social environment in the territorial community will attract young professionals: managers, financiers, physicians, teachers, technologists, agronomists. Housing for young families is also one of the incentives to develop in rural areas. Carrying out social and cultural events educates the young generation, takes their leisure time useful activities. The main directions of solving social problems of a village, described in the article, will be able to stop the process of disappearance of rural settlements, outflow of villagers to the city, equalize the income of the population, change the attitude to the peasant.

Keywords: social sphere, community, united territorial community, village, decentralization, rural population.

Постановка проблеми. Україна почала процес децентралізації, що передбачає створення об'єднаних територіальних громад. Громади отримують широкі повноваження в управлінні своїми ресурсами. Питання економічного характеру завжди стоять на першому місці, проте часто управлінці забувають про не менш важливу соціальну сферу. Сучасність українського села занадто відстає від місцевої інфраструктури. Соціальна сфера – частина життя кожного громадянина, яка прописана в конституційних правах. Стан соціальної інфраструктури багатьох сіл зумовлює відтік сільського населення в міста. Зі змінами в адміністративно-територіальному устрої відкриваються нові можливості для відновлення соціальної сфери ОТГ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем розвитку сільських територій присвячено чимало наукових праць. Зокрема, дану проблему досліджували Г. Балашова, Л. Бондаренко, О. Гаращук, В. Дієсперов, В. Куценко, В. Рябоконь, П. Саблук та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема соціальної сфери села приділено чимало уваги науковцям, проте зміни в адміністративному устрої диктують нові умови. Створення об'єднаних територіальних громад дає новий виклик публічному управлінню. Соціальна сфера села давно в занедбаному стані і державних коштів на її відновлення не вистачає. Нині, зі створенням ОТГ, з'являється можливість на місцях керувати процесом соціального розвитку.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є пошук шляхів та ресурсів відновлення соціальної сфери села після процесу децентралізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Криза розвитку сільських місцевостей вже давно не секрет. У багатьох наукових працях, у статистичних обстеженнях на державному рівні, у висловлюваннях політиків простежується поклик до вирішення селищних питань. Не останнє місце серед списку нагальних потреб займає соціальна сфера.

Таблиця 1

Кількість адміністративно-територіальних одиниць в Україні

	2000	2010	2015	2016	2017	2018	2019
Райони	490	490	490	490	490	490	490
Об'єднані територіальні громади	-	-	-	93	216	458	686
Міста	448	459	460	460	460	461	461
з них міста спеціального статусу, республіканського, обласного значення	170	179	184	187	189	189	189
Райони в містах	121	118	111	111	111	108	108
Селища міського типу	894	885	885	885	885	883	883
Сільські ради	10253	10278	10279	...	...	...	...
Сільські населені пункти	28739	28471	28388	28385	28377	28378	28376

Джерело: побудовано автором за офіційними даними веб-порталу Верховної Ради України [2]

Розвиток сільських територій має важливе значення для економіки України. Адже Україна – це аграрна країна, а виробниками аграрної продукції в першу чергу є сільські території.

Рівень та якість життя сільських жителів довгий час залишається на низькому рівні. З кожним роком збільшується відтік молоді із села, яка надає перевагу працювати та проживати у містах. За даними наукового відділу інституту демографії та соціальних досліджень імені НАН України з карти України щорічно зникає по 19 сіл [4].

Особливо уражені ті села, які віддалені від економічного центру, або від дорожньо-транспортної інфраструктури. Вони втрачають навчальні заклади, медичні установи, культурні заклади та поступово усіх жителів.

Кількість районних центрів останні 19 років незмінна, слич міського типу за останні два роки стало менше на дві одиниці. А от кількість сільських населених пунктів значно зменшилась у 2019 році порівняно із 2018 роком – на дві одиниці, порівняно із 2015 роком – на 12 одиниць, порівняно із 2010 роком – на 95 одиниць, порівняно із 2000 роком – на 363 одиниці.

Із 2016 року за даними таблиці 1 бачимо відсутність сільських селищних рад та появу об'єднаних територіальних громад. Так, Законом України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [3] із 2016 року скасовано повноваження сільських, селищних, міських рад. Відтепер набувають повноваження сільські, селищні, міські ради, обрані об'єднаною територіальною громадою.

Питання децентралізації окрім фінансової складової, спровоковане ще й складним становищем проживання у селі: відсутність транспортного сполучення із районним центром, бездоріжжя, відсутність дошкільних навчальних закладів (спричинена відсутністю або малою кількістю дітей дошкільного віку), культурних закладів. Багато шкіл у селах також ліквідовані через малу кількість учнів, а об'єднання декількох сільських шкіл в одну створило чимало проблем на шляху здобуття знань дітьми шкільного віку. Якість транспортного засобу для перевезення дітей до школи не завжди на достатньому рівні, матеріально-технічна база у сільській школі незадовільна, вчителі не підвищують свою кваліфікацію і не в змозі вчити учнів за новітніми методиками, та й віковий склад сільських вчителів – передпенсійний.

Матеріальне забезпечення сільського жителя також можна віднести до негативних явищ існування села. Відсутність робочого місця або мала заробітна плата не дає можливості розвиватися, а може забезпечити хіба що виживання. І це також впливає на відтік людей із села.

Стан житлово-комунальної сфери сіл та селищ також має недоліки. Більше десяти тисяч населених пунктів не мають центрального опалення, іще більше не мають гарячого водопостачання, біля одинадцяти тисяч – не мають водопроводу та каналізації, а є і такі села, у яких відсутні усі із перелічених благ.

Усі перелічені вище негативні фактори істотно вплинули на рівень безробіття селян, а в результаті на загальний показник рівня безробіття по країні. У таблиці 2 наведені показники рівня безробіття сільського населення за 2016-2019 роки.

У динаміці рівень безробіття по Україні зростає, окрім 2019 року, де рівень безробіття зменшився на 7 в.п. Найвищий рівень безробіття у сільських місцевостях спостерігається у Донецькій області – 19,1% у 2018 році. Безперечно вплинули на таке явище військові події у даному регіоні. Іще високим рівнем безробіття сільських мешканців відзначаються наступні області: Полтавська – 15,4%; Волинська – 12,9%; Кіровоградська 12,2%; Луганська – 11,8%; Запорізька та Житомирська – 11,7%; Черкаська – 10,8%; Тернопільська – 10,7%; Чернігівська – 10,5%, Хмельницька – 10,0%. Інші регіони України мають рівень безробіття нижче 10%. Найнижчий рівень безробіття населення сільської місцевості має Чернівецька область – 4,7%. Також відносно низьке значення показника рівня безробіття сільського населення зареєстровано у Харківській – 5,1%, Херсонській – 6,5%, Київській – 6,2%, Івано-Франківській – 6,5% та Львівській – 6,9%.

Очевидним є стрімке скорочення кількості сіл та селищ, а отже і сільського населення. Про це також свідчать міграційні процеси із сіл до міст. Безперечно, без державної підтримки та підтримки місцевих органів влади селам не вижити.

В Україні щодо проблематики збереження та процвітання українського села було прийнято ряд законодавчих документів, які мали на меті стабілізувати міграційні процеси, покращити рівень життя селян та налагодити соціально-побутові умови. Загалом усі вони зводяться до двох основних напрямків:

Таблиця 2

**Рівень безробіття населення сільської місцевості (за методологією МОП),
у відсотках до економічно активного населення**

	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.
Україна	9,4	9,7	9,9	9,2
Вінницька	8,0	9,0	8,9	8,6
Волинська	12,9	14,3	14,6	12,9
Дніпропетровська	8,1	9,5	10,5	8,7
Донецька	22,0	22,0	20,4	19,1
Житомирська	10,3	12,3	12,2	11,7
Закарпатська	8,6	10,1	9,5	9,2
Запорізька	9,5	10,0	12,8	11,7
Івано-Франківська	6,9	7,2	7,5	6,5
Київська	5,1	6,2	6,0	6,2
Кіровоградська	13,3	12,1	11,6	12,2
Луганська	11,7	10,9	11,7	11,8
Львівська	7,7	7,1	7,0	6,9
Миколаївська	8,4	9,8	10,4	9,2
Одеська	5,4	7,2	8,4	7,0
Полтавська	15,7	14,5	14,4	15,4
Рівненська	9,8	10,7	11,8	9,7
Сумська	8,4	8,1	7,7	8,6
Тернопільська	10,8	12,8	13,3	10,7
Харківська	9,3	6,9	5,4	5,1
Херсонська	6,8	7,7	7,5	6,5
Хмельницька	13,5	12,8	12,1	10,0
Черкаська	8,2	9,0	11,0	10,8
Чернівецька	8,5	5,9	5,2	4,7
Чернігівська	10,5	9,6	10,6	10,5

Джерело: побудовано автором за офіційними даними Державної служби статистики України [1]

– Економічний напрям. Передбачає активізацію підприємницької діяльності, підтримку аграрного сектору, раціональне розміщення виробничих об'єктів, створення нових робочих місць;

– Соціальний напрям. Передбачає відновлення, а в разі неможливості, створення соціальної інфраструктури – навчальних закладів, медичних пунктів, клубів, будинків культури.

До цих напрямів ще варто додати налагодження транспортної інфраструктури та комунікаційних комунікацій.

Чому ж виникли такі проблеми в українського села? Та в першу чергу через відсутність фінансування або його недостатності. Кошти на розвиток сільської інфраструктури виділялись державою, а на місцевому рівні лише роздавались за першочерговими потребами. Міська влада не мала зацікавленості у стабілізації сільських територій, оскільки не мала повноважень щось вирішувати.

Тому в Україні був запущений процес децентралізації. Це означає, що повноваження і ресурси передаються на місця, а громада сама визначає куди їх витратити. Об'єднана територіальна громада передбачає добровільне об'єднання жителів сільської, селищної або міської ради, які межують між собою. Проте, ОТГ не має бути дрібною, тому що вона не матиме достатніх ресурсів і занадто великою також не має бути, бо віддалені села і так залишаться віддаленими від центру об'єднаної громади.

В результаті передбачається, що об'єднані територіальні громади будуть піклуватися про кожного члена громади. Інтереси села, селища будуть відстоювати старости, які входять до центру управління громадою.

Звичайно, першочерговими питаннями розвитку ОТГ будуть питання фінансового забезпечення та економічного розвитку. Проте, на цьому етапі варто значну увагу приділити розвитку соціальної інфраструктури.

Територіальним громадам важливо провести повну діагностику своїх сильних та слабких сторін, щоб визначити пріоритети розвитку. Кожна громада є унікальною, а тому серед сильних сторін може бути: територіальне розміщення до курортних зон, автомагістралей загальнодержавного чи міжнародного значення, залізнично-дорожніх сполучень та ін.; розміщення на території ОТГ пам'яток культури, природних особливостей, заповідників та ін.; функціонування промислових, аграрних підприємств; наявність висококваліфікованих кадрів.

Розвиток сильних сторін кожної ОТГ дозволить заробити кошти на ліквідацію слабких сторін. Таким чином, маючи у розпорядженні власні фінансові кошти, територіальні громади матимуть можливість направляти їх на вирішення соціальних проблем.

На наш погляд, основними першочерговими напрямками поліпшення соціальної сфери села після децентралізації є наступні:

- реконструкція, капітальний ремонт або будівництво комунальних мереж;
- капітальний ремонт шляхів транспортного сполучення;
- відновлення чи будівництво закладів культурного значення;
- залучення молодих фахівців;
- підтримка виробників сільськогосподарської продукції;
- забезпечення робочими місцями та гідними заробітними платами.

Оскільки більшу частину об'єднаних громад становлять саме села та селища, то варто зробити акцент на головному джерелі отримання фінансових ресурсів – аграрному секторі. Підтримка виробників аграрної продукції від великих до дрібних дасть значний поштовх до розвитку незалежного функціонування громади.

Малі сільськогосподарські виробники створюють близько 50% валового сільськогосподарського продукту, зокрема переважну частину картоплі, фруктів, овочів, молока. Вони охоплюють близько 80 відсотків населення, зайнятого у сільському господарстві. Понад 20 відсотків малих сільськогосподарських виробників здійснюють комерційну діяльність, реалізуючи власно вироблену продукцію переважно на локальних (місцевих) ринках, решта – ведуть натуральне та напівнатуральне виробництво [5]. Але не зважаючи на той факт, що малі виробники істотно впливають на якість життя у сільській місцевості, вони майже не отримують державної підтримки на розвиток виробництва, підвищення їх конкурентоспроможності. Їх доходи не є стабільними і вони практично не долучені до процесів модернізації та диверсифікації діяльності.

Саме тому, у програмах розвитку ОТГ має бути передбачено розробку механізмів підтримки малих виробників сільськогосподарської продукції для сприяння їх конкурентоздатності, доходності, що в кінцевому підсумку призведе до збільшення надходжень до бюджету громади.

Успішний розвиток громади має призвести до бажання молоді працювати і проживати у сільській місцевості. Адже, якщо рівень фінансового забезпечення у сільській території не відрізнятиметься від міського, то, відповідно, стираються кордони розмежування на село та місто. Залучення молодих фахівців (менеджерів, агрономів, фінансистів, маркетингологів, медиків, вчителів, вихователів та ін.) сприятиме відновленню населення у сільській місцевості.

Висновки і пропозиції. Соціальна сфера безпосередньо пов'язана із політичною та економічною діяльністю. Питання розвитку соціальної сфери мають розглядатись в контексті організації комфортного життя людей. Складовими соціальної сфери села є установи, що сприяють відтворенню населення, забезпеченню розвитку культури, соціального захисту. Основними проблемами сільського розвитку залишаються нестабільні умови і організація праці, низький рівень побутових умов, нестійке матеріальне забезпечення, неякісні житлові умови, занепад інженерної інфраструктури, що створює передумови для росту міграційного потенціалу сільських мешканців і нестійкого сільського розвитку.

Соціальна сфера розвивається під впливом факторів зовнішнього середовища – політичних, економічних, науково-технічних. В сукупності аналіз впливу факторів зовнішнього середовища відкриє очі на можливості чи наявний нереалізований потенціал територіальної громади.

Список літератури:

1. Економічна активність населення України 2018: Стат. Збірник. Державна служба статистики України. Сайт державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/07/zb_EAN_2018.pdf (дата звернення: 09.04.2020).
2. Кількість адміністративно-територіальних одиниць України. Сайт Державної служби статистики України. Держкомстат України, 2019. URL: http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Dialog/view.asp?ma=1&ti=%CA%B3%EB%FC%EA%B3%F1%F2%FC+%E0%E4%EC%B3%ED%B3%F1%F2%F0%E0%F2%E8%E2%ED%EE%2D%F2%E5%F0%E8%F2%EE%F0%B3%E0%EB%FC%ED%E8%F5+%EE%E4%E8%ED%E8%F6%FC+%E2+%D3%EA%F0%E0%BF%ED%B3&path=../Quicktables/KEY_IND/1/&lang=1&multilang=uk, вільний. – Зарг. з екрану (дата звернення: 04.04.2020).
3. Про добровільне об'єднання територіальних громад : Закон України від 20 грудня 2019 р. № 157-VIII. Сайт Верховної Ради України. Законодавство України, 2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19> (дата звернення: 04.04.2020).
4. Скільки сіл зникло з карти України за останні 20 років. AgroPolit.com. Гаряча агрополітика, 2018. URL: <https://agropolit.com/news/9814-skilki-sil-zniklo-z-karti-ukrayini-za-ostanni-20-rokiv-ekspert>, вільний. (дата звернення: 29.03.2020).

References:

1. Ekonomichna aktivnist naselennya Ukraini 2018 [Economic Activity of the Population of Ukraine 2018]: Stat. zbirknik / Derzhavna sluzhba statistiki Ukraini. Access mode: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/07/zb_EAN_2018.pdf (accessed: 09.04.2020).
2. Kil'kist administrativno-teritorialnih odinic Ukraini 2019 [Number of administrative-territorial units of Ukraine 2019] / Derzhkomstat Ukraini. Access mode: http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Dialog/view.asp?ma=1&ti=%CA%B3%EB%FC%EA%B3%F1%F2%FC+%E0%E4%EC%B3%ED%B3%F1%F2%F0%E0%F2%E8%E2%ED%EE%2D%F2%E5%F0%E8%F2%EE%F0%B3%E0%EB%FC%ED%E8%F5+%EE%E4%E8%ED%E8%F6%FC+%E2+%D3%EA%F0%E0%BF%ED%B3&path=../Quicktables/KEY_IND/1/&lang=1&multilang=uk (accessed: 04.04.2020).
3. Pro dobrovol'ne obednannya teritjrialnih gromad [On voluntary association of territorial communities: the law of Ukraine from]: zakon Ukraini 20.12.2019 p. № 157-VIII. Access mode: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19> (accessed: 04.04.2020).
4. Skilki sil zniklo z karti Ukraini za ostanni 20 rokiv, 2018 [How many villages have disappeared from the map of Ukraine in the last 20 years, 2018]. AgroPolit.com. Access mode: <https://agropolit.com/news/9814-skilki-sil-zniklo-z-karti-ukrayini-za-ostanni-20-rokiv-ekspert> (accessed: 29.03.2020).